

ΤΑ ΝΕΑ

Βιβλιοδρομία



Ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης (1851 - 1911), εδώ φωτογραφισμένος το 1908, ήταν ένας από τους σημαντικότερους Έλληνες λογοτέχνες. Γνωστός και ως «ο άγιος των ελληνικών γραμμάτων» ή κατά τον Κ.Π. Καβάφη ως «η κορυφή των κορυφών», έγραψε κυρίως διηγήματα, τα οποία κατέχουν περίοπτη θέση στη νεοελληνική λογοτεχνία

Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης

Οι περιπέτειες του «Αυτοκτόνου»

Το ημιτελές διήγημα του «Αγίου των Ελληνικών Γραμμάτων» που δεν δημοσιεύτηκε ποτέ όσο ζούσε, ανακαλύφθηκε τυχαία το 1954 και κυκλοφορεί πλέον σε νέα άρτια κριτική έκδοση



ΓΡΑΦΕΙ Ο ΜΙΧΑΗΛ ΠΑΣΧΑΛΗΣ

Τον Σεπτέμβριο του 1891 η *Εφημερίς* προανήγγειλε τη δημοσίευση τριών διηγημάτων του Παπαδιαμάντη, τα δύο από τα οποία δεν δημοσιεύτηκαν ποτέ. Μεταξύ αυτών ήταν «Ο Αυτοκτόνος». Το διήγημα βρήκε τυχαία το 1954 και το δημοσίευσε στον πέμπτο τόμο των *Απάντων* του Παπαδιαμάντη ο Γιώργος Βαλέτας. Έχοντας μπροστά του ένα ημιτελές, εξαιρετικά δυσανάγνωστο και ξεθωριασμένο αυτόγραφο, ο πρώτος εκδότης «έκανε του κεφαλιού του». Οχι μόνο συμπλήρωσε τα κενά της αφήγησης με δικές του επινοήσεις, αλλά διάβασε με ευφάνταστο τρόπο και κάποια από αυτά που έβλεπε. Δύο παραδείγματα. Ο Παπαδιαμάντης έγραψε: «επάτει ως λαγώς, έφευγεν ως αγρίμιον» και ο εκδότης διάβασε: «επάτει ως λαμπάς, έτρεμεν ως κηρίον». Ο Παπαδιαμάντης έγραψε: «έδωκεν κουλούριον»: και ο εκδότης διάβασε: «εποίησε σολμύριον» (!). Ο Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος δεν είχε το

χειρόγραφο στη διάθεσή του κατά την προετοιμασία της μνημειώδους κριτικής έκδοσης των *Απάντων* και αναγκαστικά βασίστηκε στον Βαλέτα, επιχειρώντας φιλότιμα να εξηγήσει τα ανεξήγητα. Γράφει λοιπόν στο γλωσσάρι σχετικά με το επινοημένο «σολμύριον»: «αμφίβολη γραφή. Πιθανώς σημαίνει κάποιο αλμυρό παρασκεύασμα (από το γαλλ(ικό) saumure)». Μετά από περιπέτειες (που παραλείπω) το χειρόγραφο κατέληξε στην Εθνική Βιβλιοθήκη. Σήμερα έχουμε στη διάθεσή μας το ημιτελές διήγημα σε νέα άρτια κριτική έκδοση με φιλολογική

επιμέλεια της Λαμπρινής Τριανταφυλλοπούλου και εισαγωγή του Σταύρου Ζουμπούλακη. Η έκδοση έγινε από την «Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος» και περιλαμβάνει, εκτός από το τελικό κείμενο, μεταγραφή του χειρογράφου και φωτογραφίες του καθώς και φιλολογικά επιλεγόμενα. Η Τριανταφυλλοπούλου εργάστηκε περίπου επτά χρόνια για να το εκδώσει, με προσήλωσιν, αναγνωστικό μόχθο και φροντίδα αντάξια της αποδεδειγμένης αγάπης της για τον Παπαδιαμάντη.

Ο «Άγιος των Γραμμάτων» συγγραφέας του «Αυτοκτόνου»

Η υπόθεση του «Αυτοκτόνου» είναι η εξής. Ο Σακελλάριος είναι φτωχός και ζει χάρη στη συνδρομή των φίλων του. Ένα βράδυ δεν έχουν να του δώσουν τα χρήματα να πληρώσει το ξενοδοχείο και σκέφτεται να αυτοκτονήσει. Όμως, ο κουρέας τον ξυρίζει δωρεάν, ο φούρναρης του

προσφέρει τροφή και στέγη, και γενικά είναι αγαπητός. Το ημιτελές διήγημα τον αφήνει μέσα στον ναό να «ασπάζεται τας εικόνας διά τελευταίαν φοράν» και να αναρωτιέται γιατί η Εκκλησία κάνει διακρίσεις μεταξύ των αυτοκτόνων όσον αφορά την ταφή.

ΓΙΑΤΙ το παραπάνω διήγημα είναι σημαντικό; Αν και σύντομο και ημιτελές, θέτει τρία, αλληλένδετα, ιδεολογικά - κριτικά θέματα: (α) ποια ήταν η άποψη του Παπαδιαμάντη για την αυτοκτονία, (β) πώς έκρινε τη στάση της Εκκλησίας απέναντι στους αυτόχειρες, και (γ) αν ο Σακελλάριος θα αυτοκτονούσε και γιατί το διήγημα δεν ολοκληρώθηκε.

Ο Παπαδιαμάντης έχει χαρακτηριστεί «Ο Άγιος των (Ελληνικών) Γραμμάτων» και έτσι προέκυψε η παρανόηση ότι έγραψε ως πιστός Χριστιανός και όχι ως πιστός διηγηματογράφος.

→ ΣΥΝΕΧΕΙΑ ΣΤΗΝ ΕΠΟΜΕΝΗ ΣΕΛΙΔΑ



Αλέξανδρος
Παπαδιαμάντης
Ο ΑΥΤΟΚΤΟΝΟΣ
ΜΙΚΡΑ ΜΕΛΕΤΗ

Εισαγωγή Σταύρος
Ζουμπουλάκης
Φιλολογική
επιμέλεια Λαμπρινή
Τριανταφυλλοπούλου
Εκδ. Εθνική Βιβλιοθήκη
της Ελλάδος, 2024,
σελ. 88
Τιμή 10 ευρώ



Η Καρμυφυλλιά
Καραμπέτη ως
Φραγκογιαννού
στην περσινή
κινηματογραφική
δασκευή της
«Φόνισσας» του
Παπαδιαμάντη
σε σκηνοθεσία
Εύας Νάθενα

→ ΣΥΝΕΧΕΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ
ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΗ ΣΕΛΙΔΑ

φος. Κοινωνική κριτική ναι, αλλά όχι διδακτική πρόθεση. Η δεύτερη παρήγαγε ανέκαθεν ελάχιστον σημασίας λογοτεχνήματα, καθώς στρεβλώνει εξ ορισμού είτε την επιλογή είτε την εξέλιξη και την κατάληξη της πλοκής αντί να ακολουθεί το αριστοτελικό *εικός ή αναγκαίον*. Στη *Φόνισσα* η γραία Χαδούλα δεν φτάνει ποτέ στον «Αγιο Σώστη» για να «σωθεί» (αν αποφάσιζε τελικά να μετανοήσει ειλικρινά, πράγμα που ο αφηγητής αμφισβητεί), αλλά πνίγεται στο θαλάσσιο πέρασμα, «εις το ήμισυ του δρόμου, μεταξύ της θείας και της ανθρώπινης δικαιοσύνης». Στο *Χριστόψωμο* η γριά Καντάκαινα δηλητηριάζει τελικά τον γιο της με το χριστόψωμο (!) που προόριζε για τη νύφη της.

Και για να ανοίξω λίγο τη συζήτηση: μία από τις ωραιότερες ερωτικές σελίδες εμπεριέχεται στην *Κόλαση* (!) του Δάντη και αφορά τον παράνομο έρωτα της Φραντσέσκας ντα Ρίμινι με τον κουνιάδο της Πάολο Μαλατέστα. Ακούγοντας τη Φραντσέσκα να αφηγείται τη σκηνή που ανακάλυψαν τα αμοιβαία αισθήματά τους, ο Δάντης λιποθύμησε και «σωριάστηκε κάτω σαν νεκρό σώμα» («e caddi come corpo morto cade»). Εδώ η δύναμη του πάθους και η ανθρώπινη συγκίνηση *νικούν κατά κράτος* την αιώνια καταδίκη του αμαρτωλού έρωτα.

Αστοχες ερμηνείες του «Αυτοκτόνου»

Ο Βαλέτας πίστευε αρχικά ότι «Ο Αυτοκτόνος» είτε δεν γράφτηκε ποτέ είτε έμεινε ανολοκλήρωτος «εξαιτίας της υπόθεσης, που θα είχε βάση χωρίς άλλο κακόδοξη και αντιχριστιανική [...]» Και προσέθετε: «*Τούτο, κυρίως τούτο, δεν το σίκωσε ποτέ στην τέχνη η καλλιτεχνική συνείδηση του Παπαδιαμάντη*». Παρόλο που ανακάλυψε το χειρόγραφο, δεν άλλαξε γνώμη. Άλλος μελετητής έγραψε αργότερα ότι ο Σακελλάριος παρουσιάζεται ως *αλλοδαπός* διότι ο Παπαδιαμάντης επιδίωκε έτσι να «εξορκίσει»

κατά κάποιο τρόπο το «μίασμα» της αυτοχειρίας από την τοπική κοινωνία και νοστοπρία» (εντούτοις, η Βανθούλα αυτοκτονεί *παρόλο* που κατάγεται από την Αίγυπτο και είναι «Ερμη στα ξένα» και μάλιστα παρομοιάζεται με την Αγαρ της *Παλαιάς Διαθήκης*). Ο ίδιος μελετητής ισχυρίστηκε ότι στην περίπτωση του Σακελλάριου ο Παπαδιαμάντης «διασυνδέει την αυτοχειρία με την τρέλα» (πλήρης παρερμηνεία, βλέπε παρακάτω).

Τί λέει ο Σταύρος Ζουμπουλάκης

Στην εξαιρετικά κατατοπιστική εισαγωγή ο Σταύρος Ζουμπουλάκης παρουσιάζει, για πρώτη φορά, τις δέκα περιπτώσεις [έντεκα, προσθέτω και το «Νάμι»] διηγημάτων του Παπαδιαμάντη με θέμα την αυτοκτονία ή τη μνεία αυτοκτονίας. Επτά [οκτώ] από αυτά είναι ολοκληρωμένα και δημοσιευμένα και τρία ημιτελή. Στη διαφωτιστική ανάλυσή του διαπιστώνει ότι (α) «η πίστη του [Παπαδιαμάντη] δεν στάθηκε εμπόδιο» στην πραγμάτευση του θέματος της αυτοχειρίας, (β) στους αυτόχειρες υπερτερούν οι γυναίκες, ενώ από τους άντρες μόνον ένας [δύο, με το «Νάμι»] αυτοκτονεί, και οι γυναίκες, όταν το αποφασίσουν, αυτοκτονούν (με την εξαίρεση της Καραβοκυρούς, βλ. παρακάτω), (γ) ο Παπαδιαμάντης «ψηλαφεί [...] την κακότητα των συνανθρώπων του [αυτόχειρα] και την κοινωνική αναλγησία», (δ) «Οι αυτόχειρες έχουν τη συμπάθεια του Παπαδιαμάντη, όπως όλοι οι κάθε λογής πένητες της κοινωνίας, οι κατατρεγμένοι, οι περιθωριακοί, οι λαβωμένοι, οι άπραγοι και οι αλλόκοτοι», και (ε) «ο Παπαδιαμάντης είναι αντίθετος με την απαγόρευση εκκλησιαστικής κηδείας στους αυτόχειρες διότι [...] τη θεωρεί προφανώς ανελεύθητη για αθώα θύματα. [...] Θα φτάσει μάλιστα, αυτό το πιστό τέκνο της Εκκλησίας, μία από τις νεαρές αυτόχειρες [την Ουρανίτσα, όνομα και πράμα] να την κατατάξει στους αγίους».

Η «αγιοποίηση» της Ουρανίτσας

Η πιο εμβληματική περίπτωση αυτόχειρα είναι αυτή της Ουρανίτσας («Το νησί της Ουρανίτσας», 1902). Αρραβωνιάζεται με ναυτικό, ο οποίος, πριν φύγει για ταξίδι, την παρακαλεί να μείνει με τη μητέρα του για συντροφιά. Επωφελούμενος της καθυστερημένης αναχώρησής του και της απουσίας της μητέρας του, συνευρίσκει μαζί της και μίνες αργότερα η Ουρανίτσα αντιλαμβάνεται ότι έχει μείνει έγκυος. Η πεθερά

Ο Παπαδιαμάντης έχει χαρακτηριστεί «Ο Άγιος των (Ελληνικών) Γραμμάτων» και έτσι προέκυψε η παρανόηση ότι έγραφε ως πιστός Χριστιανός και όχι ως πιστός διηγηματογράφος. Κοινωνική κριτική ναι, αλλά όχι διδακτική πρόθεση

της την κατηγορεί ότι το παιδί είναι αλλοιού. Η Ουρανίτσα της λέει ότι «θα πει φαρμάκι», η πεθερά της την παροτρύνει με σκληρότητα «να πάρει το φαρμάκι από το ράφι και να το πει», και έτσι η Ουρανίτσα φαρμακώνεται. Δεν δίνεται άδεια να τη θάψουν και ο παπάς αρνείται να τη διαβάσει. Αποφασίζουν να τη θάψουν στο νησί του Μαραγκού, με το πρόσχημα ότι, αν βρικολακιάσει, δεν θα μπορεί να περάσει το αλμυρό νερό. Ούτε τη μάνα της δεν αφήνουν να πάει μαζί της. Έναν χρόνο αργότερα κάποιοι ψαράδες που πάνε στο νησί αισθάνονται «μια ασυνήθιστη μοσχοβολιά» να έρχεται «από τη ρίζα ενός βράχου όπου το χώμα εξείχε ολίγον». Ο τόπος ήταν γεμάτος με μανουσάκια «φροντωτά και άφθονα, ώστε μπορούσαν να γεμίσουν ως δέκα καλάθια». Ο αδελφός της Ουρανίτσας, που αφηγείται, προσθέτει: «Εκεί ήταν ο τάφος της φτωχής αδερφής μου. Από τότε το Μαραγκό άρχισαν να το λένε “το Νησί της Ουρανίτσας”».

Ο Ζουμπουλάκης υπενθυμίζει ότι η ευωδία είναι το συνηθέστερο αισθητό σημάδι της αγιότητας του νεκρού και δίνει τρία ακόμη παραδείγματα από τον Παπαδιαμάντη. Προσοχή όμως! Και εδώ και στις άλλες τρεις περιπτώσεις ο Παπαδιαμάντης *δεν υποκαθιστά την Εκκλησία* αλλά δικαιώνει μετά θάνατον, ακολουθώντας τη λαϊκή παράδοση, τους αθώους, τους κατατρεγμένους και τους ανιδιοτελείς. Είναι αυτό που λένε στη λαϊκή γλώσσα ότι ο νεκρός «άγιασε». Επιπλέον, ο αφηγητής του «θαύματος» και αυτός που ταυτίζει τον τάφο δεν είναι ο συγγραφέας - Παπαδιαμάντης αλλά ο αδελφός της Ουρανίτσας. Στις δύο από τις άλλες τρεις περιπτώσεις ο Παπαδιαμάντης μνημονεύει την «αγιοποίηση» ως πληροφορία κάποιου προσώπου («έλεγον»,

«εβεβαίουν»). Ακόμη και στην περίπτωση της Σεραϊνας («Ο Γάμος του Καραχμέτη», 1914) η πληροφορία για τα κόκκαλά της που είχαν «ευωδιάσει» προήλθε προφανώς από τη μαρτυρία όσων παραβρέθηκαν στην ανακομιδή των λειψάνων της.

Η απαγόρευση της εκκλησιαστικής κηδείας

Ο Παπαδιαμάντης δεν επικρίνει γενικά την απαγόρευση της εκκλησιαστικής κηδείας. Η Βανθούλα («Ερμη στα ξένα», 1906) θάβεται στο κοιμητήριο του χωριού αλλά οι ιερείς αρνούνται να τη διαβάσουν. Το σχόλιο του αφηγητή είναι ότι η Εκκλησία έχει *διπλά κριτήρια*: αλλά για τους ισχυρούς, που μπορούν «να εκβιάσουν τους νόμους και τους κανόνες», και άλλα για τους υπόλοιπους αυτόχειρες. Είναι *το ίδιο ακριβώς* που μονολογεί ο Σακελλάριος στον «Αυτοκτόνο»: «Και διατί δι' άλλους αυτοκτόνους να επιτρέψουν οι σημερινοί αντιπρόσωποι της Εκκλησίας την ιεράν θρησκευτική ταφή και δι' άλλους όχι [...]», προσθέτοντας ότι οι πρώτοι πλεονεκτούν κατά τα μέσα (υπογραμμισμένο) και ωσάν οι δεύτεροι να μειονεκτούσαν όχι μόνο ως προς τα μέσα αλλά ίσως «και κατά το λογικόν». Ο Σακελλάριος δεν έχει παραφρονήσει, όπως υποστηρίχτηκε, αλλά καταγγέλλει το είδος του διαχωρισμού που κάνει η Εκκλησία.

Ο Παπαδιαμάντης και οι γυναίκες

Από αυτούς που «αγιάζουν» οι τρεις στις τέσσερις είναι γυναίκες και από τους αυτόχειρες οι περισσότερες είναι γυναίκες. Ο Παπαδιαμάντης αναγνωρίζει την υποδεέστερη κοινωνική θέση της γυναίκας και στέκεται δίπλα της όπου κρίνει, αλλά δεν είναι «πρωτο-φεμινιστής» (!). Η Ουρανίτσα και η Βανθούλα πέφτουν με τη σειρά τους *θύματα άλλων γυναικών* (αντίστοιχα, της κακιάς πεθεράς και της ζηλότυπης συζύγου), η συμπεριφορά των οποίων δεν οφείλεται σε κοινωνικούς λόγους αλλά σε προσωπικούς. Θύμα της πεθεράς της είναι και η «απλή και άκαρδη» Μαρία από το άτιτλο διήγημα του «αρχείου Φαλτάιτς»: αρραβωνιασμένη με ναυτικό που ταξιδεύει, ακούει την πεθερά της να την κακολογεί στις γειτόνισσες και αυτοκτονεί. Ο Παπαδιαμάντης βλέπει και άλλου είδους διαφορές ανάμεσα στις γυναίκες. Από τις τρεις γυναίκες που κάνουν ολόγυμνες μαγική τελετή στο δάσος, *μόνο η μία* αυτοκτονεί από ντροπή («Οι μάγισσες», 1900). Επίσης, η Καραβοκυρού («Γυνή πλέουσα», 1905) πέσι στη θάλασσα για να πνιγεί, όταν ο καπετάνιος άντρας της ανακαλύπτει ότι έχει κρυφά βερεσέδια από ποτά. Εκεί όμως βλέπει τη γριά Χριστοδουλίτσα (που μάζευε καβούρια), την περνάει για φάντασμα και το βάζει στα πόδια. Γυρίζει σπίτι και πλαγιάζει δίπλα στον άντρα της, που οσφραίνεται τη μυρωδιά της θάλασσας και νομίζει ότι ακόμη ταξιδεύει! Μία ακόμη εξαίρεση, με γερή δόση από χιούμορ.

Αδημοσίευτα και ημιτελή διηγήματα

Με τόσα διηγήματά του να πραγματεύονται την αυτοκτονία, φυσικό ήταν ο Παπαδιαμάντης να είναι επιλεκτικός ως προς το ποιο θα ολοκλήρωνε και ποιο θα αδημοσίευε. Το αδημοσίευτο, άτιτλο διήγημα με τη Μαρία που αυτοκτονεί γιατί την κακολογεί η πεθερά της ήταν «αδύναμο» διηγηματογραφικά σε σύγκριση με «Το νησί της Ουρανίτσας», που είτε είχε γράψει ή επρόκειτο να γράψει. Ακόμη πιο «αδύναμος» είναι ο ημιτελής «Αυτοκτόνος», όσον αφορά την πρόθεση αυτοκτονίας του Σακελλάριου. Όπως σωστά αποσημαίνει ο Ζουμπουλάκης, «Αρκεί το ότι για μία βραδιά δεν του έδωσαν οι φίλοι το δίφραγκο (χωρίς πάντως να μείνει στον δρόμο και νηστικός)». Την ολοκλήρωση δηλαδή εμπόδισαν οι κανόνες της διηγηματογραφίας και όχι η «αντιχριστιανική» υπόθεση, όπως πίστευε ο Βαλέτας.

Ο Μιχαήλ Πασχάλης είναι ομότιμος καθηγητής Κλασικής Φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο Κρήτης